

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СТЕПОВОГО ГОВОРУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

Вивчення діалектної мови продовжує бути актуальним в мовознавчих колах. Так, дослідження діалектів нової формації становить нині особливий інтерес, оскільки діалектна лексика дає можливість спостерігати мовні процеси, явища в більш природному вияві, ніж у літературній мові.

Історія формування північно-західного ареалу степового говору зводиться до оформлення спільних рис. Загальновідомо, що степовий говір виник унаслідок переселення і дозаселення степових районів України в XVII–XVIII ст. і остаточно сформувався у XIX–XX ст., тобто це один із новожитніх говорів південно-східного наріччя. Ареально найбільший не лише в межах південно-східного наріччя, а й усього українського діалектного континууму, степовий говір має строкату історію формування й неоднорідне дослідження мовознавцями. Це і спонукає науковців до розвідок мовознавчих та позалінгвістичних факторів, що впливають на вивчення мовної картини світу степовиків.

Територія поширення степового говору включає південно-східні райони Кіровоградської, Дніпропетровської, окремі райони Миколаївської, Одеської областей, Запорізьку, Херсонську області та прилеглі до них області. Своєрідність його досліджували П. Гриценко, Я. Нагін, В. Дроздовський, А. Москаленко, А. Муқан, В. Пачева, Г. Пелих, Т. Поляруш, А. Поповський, І. Приймак, В. Нагіна, С. Самійленко, З. Сікорська, В. Чабаненко, Б. Шарпило та ін. Однак степовий говір на території Кіровоградщини, за винятком географічної лексики [5] та лексики і фразеології народної медицини [3], ще не був об'єктом комплексного аналізу мовознавців.

Примітною ознакою, яка вже попередньо звертає на себе увагу, є те, що аналізований ареал степового говору сформований із неоднорідних діалектних елементів, а також є наслідком міжмовних взаємовпливів. Важливо й те, що діалектні риси української мови при змішуванні їх з іншими витискуються і відмирають, а які виявляють стійкість, зберігаються і

поширюються. Прикладом фіксації таких явищ може бути короткий словник говірки старообрядців села Злинка Маловисківського району [4].

Саме визначення чинників, що вплинули на формування степового говору, поширеного на території Кіровоградської області, його місце серед українських діалектів, а також виявлення основних рис, що виникли внаслідок міжмовного та міждіалектного впливу, є метою нашої розвідки.

Кіровоградщина – строкатий в етнографічному відношенні регіон. Саме степова її частина є місцем контактування багатьох етносів: українців, росіян, білорусів, молдаван, євреїв, болгар, вірмен та ін. Етнічні потоки відомі з часів військового заселення Нова Сербія (сучасний Новомиргородський район) полку Івана Хорвата (початок XVIII ст.), болгарські поселення (сучасний Вільшанський район) в другій половині XIX ст., молдавани – 30–40 рр. XX ст. (Новоукраїнський, Бобринецький, Добровеличківський райони), українці з інших регіонів – з Полтавської, Чернівецької, Чернігівської й Київської областей, а також переселенці з Росії, Білорусії.

Таким чином, утворення степового говору має прямий стосунок до історичних подій в Україні, що спричинили міграційні рухи українського населення, інтенсивне змішування українців з іншими етносами. Відтак він виник унаслідок взаємодії історичних і лінгвістичних чинників і є живою картиною відображення історії української мови.

Не тільки історичні чинники формування соціуму вплинули на загальний характер місцевих говірок. Лексичні, лексико-фонетичні особливості їх помічені на рівні запозичень, наприклад, з російської, болгарської мов. Фонетичні й морфологічні риси притаманні словам, що мають паралелі в інших українських говорах. Усе це створює враження строкатості фонетичних і граматичних особливостей місцевих говірок, які в процесі формування увібрали в себе деякі властивості різних діалектних груп української мови. Внаслідок міждіалектних впливів виділяються спільні риси для інших степових говорів:

- гіперичні явища: *очител'ка, бомага, окаційя*;
- відсутність чергування [о] з [і]: *война, конец', звон*;
- заміна [дж], [дз] звуками [д], [з]: *ход'у, кукуруза, звонок*;
- відсутність чергування задньоязикових приголосних із шиплячими і свистячими: *у вух'і, на рук'і, мух'і*;
- відмінювання іменників з основою на м'який приголосний і [ж], [ч], [ш] за зразком іменників твердої групи: *межою, грушою*.
- усічені форми дієслів I та II дієвідмін: *зна, чита, пита; ходе, просе, лазе*;

– відсутність чергувань приголосних [д], [т], [з], [с] при дієвідмінюванні: *крут 'у, вод 'у, прос 'у, сид 'у*.

Названі риси не виходять за межі південно-східного наріччя. Разом з тим говірки Кіровоградщини виявляють ряд специфічних ознак, які дозволяють відносити їх до степового говору.

Наступною проблемою є членування говірок в межах степового говору. Так, в українській діалектологічній науці досі немає єдиної думки ні щодо ареалу функціонування степового діалекту, ні щодо його монолітності. З огляду на ареал та функціонування степового говору причиною значного розширення його зони стало те, що значна частина його структурних особливостей постала як типові явища його системи з інших діалектів.

Визначаючи межу між середньонаддніпряньським та степовим говорами, вчені по-різному називали цей регіон: Ф. Жилко – *середньонаддніпряньським Правобережжям* [7, с. 164, 176], В. Ващенко – *Лівобережжям* [2, с. 170]. Водночас і дослідники І. Варченко зазначає, що ця ізоглоса «дуже невиразна» [1, с. 45]. Дослідники І. Матвіяс, Я. Закревська північно-західну межу степового говору бачать на території Кіровоградщини [10, 8].

З-поміж сучасних спроб уточнення лінгвістичних карт відзначаємо регіональне вивчення лексики на позначення одягу, взуття, головних уборів та прикрас, її морфологічних і фонетичних особливостей Т. Щербиною [11], яка удокладнила смугу говірок, що творять середньонаддніпряньсько-степове порубіжжя, а на підставі лінгвогеографічного вивчення фонетичної і фонологічної систем середньонаддніпряньського говору Г. Мартиною [9] вперше встановлено зовнішню його межу, і цим самим уточнено північну ізоглосу степового говору.

Проведене нами часткове картографування (24 карти) на матеріалі народної географічної термінології Кіровоградщини [6, к. 5, к. 16] – це визначення географії семантики окремих лексем та їхніх дериватів – показує ареальні варіанти на північному заході області. З огляду на це демаркаційні лінії, що визначають північно-західну межу степового говору, необхідно удосконалити й доповнити свідченнями регіонального картографування явищ різних тематичних груп та структурних рівнів.

Вирішення проблем наступного порядку – це подальші дослідження не лише словникового складу діалектної мови, а й у перспективі на текстграфічному, етнографічному матеріалах тощо. Усе це сприятиме вивченню діалектної мови у синхронії й діахронії, вирішенню проблем, пов'язаних із їхнім сучасним станом і генезою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варченко І. О. До питання про південну і східну межу середньонадніпрянських говорів / І. О. Варченко // Праці Х Республіканської діалектологічної наради. – К., 1961. – С. 36-51.
2. Ващенко В. С. З історії та географії діалектних слів. – Х., 1962. – 175 с.
3. Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини / О. М. Вікторіна ; відп. ред. В. В. Лучик. – Кіровоград: Центр.-Укр. вид-во, 2006. – 436 с.
4. Голованова О. В. Злинка: від витоків до сьогодення / О. В. Голованова. – Кіровоград: Поліграф-Сервіс, 2014. – 446 с.
5. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т. В. Громко ; відп. ред. В. В. Лучик. – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.
6. Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – К.–Кіровоград : РВГ Щ КДПУ, 1999. – 224 с.
7. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К., 1966. – 307 с.
8. Закревська Я. Ізоглоси словотвірних явищ на тлі ізоглос інших структурних рівнів / Я. Закревська // Український діалектологічний збірник. – Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової. – К.: Довіра, 1997. – С. 101–112.
9. Мартинова Г. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика / Г. Мартинова. – Черкаси: Тясмин, 2003. – 368 с.
10. Матвіяс І. Г. Членування південно-східного наріччя української мови / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 1981. – № 4. – С. 42–49.
11. Щербина Т. В. Середньонадніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Т. В. Щербина ; НАН України ; Ін-т укр. мови. – К.: [б.в.], 2003. – 23 с.